

XX. Yüzyıl Başlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Menbiç Reji Memurluğu Örneği (1910-1911)

Mustafa DAĞ¹

Araştırma Makalesi
Makale Gecmisi

Başvuru Tarihi:13.10.2021
Kabul Tarihi: 16.11.2021

Research Article
Article History

Date of Application:13.10.2021
Acceptance Date: 16.11.2021

Özet

Osmanlı hükümeti ile Düyun-u Umumiye İdaresi arasında 1883 yılında yapılan antlaşma gereğince kurulup 1884 yılında faaliyete geçen şirketin imparatorluk genelinde tütünün üretim, tüketim ve ticaretini denetim altına almasıyla birlikte tütünün seyri açısından dönüm noktası olmuştur. Yapılan sözleşme gereğince şirket 1883 ile 1925 yılları arasında imparatorluk genelinde tek tütün işletmecisi olarak çalışmıştır. Bu süreç zarfında şirketin üretici, tüketici ve tüccarlarla yaşamış olduğu çeşitli sorunların şirket ile üreticiler, tüketiciler ve tüccarlar arasında problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu tür sorunların yanı sıra şirketin kendi çalışanları ile ilgili sorunların da olduğu tespit edilmiştir. Şirketin bünyesinde görev yapan memurların yasadışı faaliyetlerinden dolayı meydana gelen problemlere neden olan önemli etkenden biri de memurun zimmetine para geçirmesi olmuştur. Bu bağlamda Halep Reji Başmüdürlüğü bünyesinde 1910 yılında faaliyet gösteren Menbiç Reji Memurluğu'nda meydana gelen yolsuzluk davası çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Bilhassa Halep Reji Başmüdürlüğü'nün ve Menbiç Reji Memurluğu'nun kuruluş ve örgütlenme süreçleri, memur Mehmet Sabri Bey ile şirket arasında yaşanan dava neticesinde görülen muhakeme süreci başlıklar halinde ele alınmıştır. Zimmete para geçirme gerekçesiyle başlatılan dava sürecinde arşiv belgelerinden, vilayet salnamelerinden ve yazılı telif eserlerden istifade edilmiştir. Dava süreci incelenerek şirket görevlilerinin yasadışı faaliyetler karşısındaki davranış biçimleri ve tepkileri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda şirketin ekonomik alandaki etkisinin yanı sıra yargı alanındaki konumu da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Reji Şirketi, Halep Reji Başmüdürlüğü, Menbiç Reji Memurluğu, Tütün, Zimmet Davası.

XX. The Case of Informal Economy in The Reji Administration at The Beginning of The Century: The Case of The Manbij Regiment Officer (1910- 1911)

Abstract

The company, which was established in accordance with the agreement between the Ottoman government and the Düyun-u Umumiye Administration in 1883 and became operational in 1884, became a turning point in terms of the course of tobacco, as it took the production, consumption and trade of tobacco under control throughout the empire. According to the contract, the company worked as the only tobacco operator in the empire between 1883 and 1925. During this process, the various problems that the company had with the producers, consumers and traders caused problems between the company and the producers, consumers and traders. In addition to such problems, it has been determined that there are also problems with the company's own employees. One of the important factors that caused the problems that occurred due to the illegal activities of the officers working within the company was the embezzlement of the officer. In this context, the main subject of our study is the corruption case that occurred in the Manbij Regiment Office, which was operating in 1910 within the Aleppo Directorate General. In particular, the establishment and organization processes of the Aleppo Regiment General Directorate and the Manbij Regiment Officer, the trial process as a result of the lawsuit between the officer Mehmet Sabri Bey and the company are discussed under the headings. During the lawsuit initiated on the grounds of embezzlement, archive documents, provincial yearbooks and written copyrighted works were utilized. By examining the litigation process, the behavior and reactions of company officers to illegal activities were taken into account. In this context, besides the impact of the company in the economic area, its position in the jurisdiction has also been tried to be determined.

Keywords: Regiment Company, Aleppo Regiment General Directorate, Manbij Regiment Office, Tobacco, Embezzlement Case

¹ Arş. Gör. Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ORCID: 0000-0003-4571-8115, E-posta adresi: mustafadag@harran.edu.tr

Giriş

Amerika'nın yerlileri tarafından 1492 yılına kadar üretimi ve tüketimi yapılan tütün, Christopher Columbus'un Amerika kıtasını keşfetmesiyle birlikte Avrupa kıtasına oradan da 1598 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na giriş yapmıştır (Dağ, 2021: 1334; Ösen, 2015: 38; Yılığür, 2015: 145-146; Aslan, 2005: 19; Gökdemir, 1994: 1-2). İngiliz ve Venedikli tüccarlar aracılığı ile getirilen tütün tohumları ilk olarak 1604 yılında Rumeli bölgesinde ekilmiştir (Mercimek, 2007: 139; Öztürk, Güvensen, Altay, Altundağ, 2014: 17; Demir, 2019: 422). Tütün ekimi, tüketimi ve ticaretinin dünya genelinde olduğu gibi imparatorlukta da artış göstermesi neticesinde 1688 yılında öşür vergisinin yanı sıra tütün ticareti üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır (Yardımcı, 2017: 32, 33, 50; Baydilli, 2007: 175-178). Bilhassa ticaret üzerinden elde edilen gelirin artış göstermiş olduğu dönem 19. Yüzyıl ile başlamıştır (Arıcanlı, 1998: 136-137). İmparatorluk için önemli gelir kalemlerinden biri haline gelen tütünün vergileri 1872 yılına kadar Gümrük Emaneti, 1872-1873 yılları arasında Mösyö Zarifi ve Hıristaki Efendi, 1873 ile 1879 yılları arasında Devlet İnhisarı İdaresi, 1879 ile 1881 yılları arasında Rüsüm-ı Sitte İdaresi ve 1881 ile 1883 yılları arasında Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından idare edilmiştir (Yurtoğlu, 2018: 83; Gürdamar, 2019: 18-19; BOA, HR. İD, Dosya No: 290, Belge No: 50; BOA, Y. A. RES, Dosya No: 4, Belge No: 70; Keskinılıç, 1997: 73; Gündüz, 2012: 8). Ancak istenilen başarının elde edilememesi neticesinde kurulacak olan Reji İdaresi'ne devredilmiştir (Özcan, 2011: 129-130).

Reji İdaresi bir diğer ifadeyle *Memalik-i Mahrusa-i Şahane Duhanları Müsterek-ül Menfa Reji İdaresi*² (*Regie Co-Interessee Des Tabacs de l'Empire Ottoman*) (Aygül, 2009: 53; Donald Quataert, 2017: 35; Gürdamar, 2019: 22; Karaca, 2007: 60; BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No: 166, Gömlek No: 31). Şirket, 20 Aralık 1881 tarihinde Osmanlı hükümeti ile alacaklı dış devletlerarasında imzalanan Muharrem Kararnamesi ile birlikte Düyun-u Umumiye İdaresi'ne³ bırakılan tütünü⁴ işletmek amacıyla 27 Mayıs 1883 tarihinde kurulmuştur (Balkan, 2011: 116; Pamuk, 1984: 49-51; BOA. HR. İD. Dosya No: 304, Gömlek No: 31; BOA. HR. İD. Dosya No: 304, Gömlek No: 33; BOA. DR. İD. Dosya No: 304, Gömlek No: 34; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56; Pamuk, 1984: 29-31; Yavuz, 2017: 17; Noviçev, 1979: 21-22; Kopar ve Yolun, 2012: 347). Bu şirkete tütünü işletme hakkı 30 yıllığına verilmiştir (Ertem, 2011: 82; Dıñoğlu, 2007: 32-34; Özdemir, 2010: 77-78; Seydioğlu, 2010: 6-7). Hükümetin sözleşmeyi istediği zaman gerekçe göstererek feshetme yetkisi olduğu halde imparatorluğun içerisinde bulunduğu buhranlı dönemden dolayı 4 Ağustos 1913 tarihinde bu sürenin dolmasıyla birlikte sözleşme yenilenerek tütünü işletme imtiyazı 15 yıl daha uzatılmıştır (BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75; BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22; BOA. MV. Dosya No: 165, Gömlek No: 11; BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355).

Yapılan sözleşme gereğince şirketin imparatorluk sınırları içerisinde acem ve tömbeki tütünlerinin ithali hariç tüm tütün vergilerinin tahsilini elinde bulundurma yetkisi vardır. Yine imparatorluk genelinde tütün ekimi, işletilmesi, satın alınması da bu idareye devredilmiştir. 200.000 hisse senedi tutarında 100.000 frank sermayeyle kurulan idare her yıl elde etmiş olduğu gelirlerden 750.000 lirayı Düyun-u Umumiye İdaresi'ne ödeme yapacak kalan kârı ise Osmanlı hükümeti ile paylaşacaktır (Gözcü, Çakmak, 2014: 224-225; Oğuz,

² Şirket 1925 yılında 4 milyon lira ile millileştirilmeye kadar faaliyetlerine devam etmiştir; (Boratav, 2005: 46-47).

³ Düyun-u Umumiye İdaresi ile birlikte Osmanlı'dan alacaklı devlet konumunda olan ülkeler Osmanlı maliyesi üzerinde denetim kurmuşlardır; (Genç, 2021: 102-103).

⁴ Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk etapta tabaka veya tabaga olarak isimlendirilen tütün daha sonra resmi dilde duhan halk dilinde ise tütün olarak isimlendirilmiştir; (Yılmaz, 2012: 1-4).

2001: 81). İmparatorluk genelinde tütünü denetimi altına alan idarenin teşkilatlandığı bölgelerden biri de Halep Vilayeti olmuştur (Ekinci, 2008: 370-372).

Reji Şirketi'nin 14 Nisan 1884 tarihinde imparatorluk genelinde teşkilatlanarak tütünü denetim altına almasıyla birlikte (BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 60, Gömlek No: 13, Sıra No: 1; Oktar, 2007: 45) ülke genelinde ekonomik yönde değişimlere neden olduğu gibi asayiş ve yasadışı ekonomi girişimlerin de artmasına yol açmıştır. Bilhassa idare içerisinde meydana gelen yasadışı faaliyetlerin önlenmesi amacıyla idareye kolluk kuvveti buldurmanın yanı sıra dava süreçlerini başlatma ve yargılama yetkisi de verilmiştir. Bu bağlamda Halep Vilayetine bağlı olan Menbiç kazasında meydana gelen zimmet davası süreci ele alınmıştır. Bu doğrultuda tütünün imparatorluk genelinde şirketin denetimine giriş süreci, Halep Reji Başmüdürlüğü'nün teşkil edilmesi ve yaşanan dava sürecinin tahkikat süreci arşiv belgeleri ve telif eserlerden istifade edilerek ele alınmıştır. Çalışma sürecinde Reji Şirketi'nin görev alanıyla ilgili Osmanlı yargısındaki rolü, şirketin yaşanan kayıt dışı ekonomi girişimlerine yönelik bakış açısının ne olduğu ve Osmanlı yargısının Reji Şirketi ve görevlileri üzerindeki etkisinin ne olduğu gibi sorulara Menbiç Reji Müdürlüğü'nde yaşanan zimmete para geçirme davası üzerinden cevap aranmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı: Bu çalışmanın amacı, 14 Nisan 1884 tarihinden itibaren tütünü denetim altına almış olan şirkette meydana gelen yolsuzluk girişimlerini ele almaktır. Bu bağlamda Halep Reji Başmüdürlüğü'ne bağlı olan Menbiç Reji Memurluğu'nda 1910 yılında memurluk görevinde bulunan Mehmet Sabri Bey ile şirket arasında 1910-1911 yılları arasında süren zimmete para geçirme davası ele alınmıştır.

Çalışmanın Yöntemi: Menbiç Reji Memurluğu'nda meydana gelen zimmet davasına dair bu teorik çalışma, beş aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalardan ilki Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bağlı olarak 1883 yılında kurulup 15 Nisan 1884 tarihinde faaliyete geçen Reji Şirketi'nin tütün üretimi, tüketimi ve ticaretini kontrol altına almak amacıyla kuruluş süreci ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında, Reji Şirketi'nin faaliyete geçtiği 1884 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde olduğu gibi Halep Vilayetinde başmüdürlük, Menbiç kazasında ise memurluk olarak teşkilatlanma süreci ele alınmıştır.

Üçüncü aşamada ise Menbiç Reji Memurluğu'nda görev yapan memur Mehmet Sabri Bey'in görevi sürecinde memurluğun sandığında noksan paranın tespit edilmesi üzerine yapılan tahkikat ele alınmıştır. Bu bağlamda Halep Reji Başmüdürlüğü tarafından Menbiç kazasına konuyla ilgili tahkikatın yapılması amacıyla meclis azalarından Zekeriya Efendi gönderilmiştir. Zekeriya Efendi'nin memurluğun ambarlarında yapmış olduğu sayım ve tahkikat neticesinde iddia edildiği gibi sandıkta 7.075 kuruş 50 santimin⁵ eksik olduğunu tespit etmiştir.

Dördüncü aşamada ise tespit edilen eksiklikten dolayı Menbiç Reji Memurluğu tarafından yapılan tahkikattaki bulgular doğrultusunda Menbiç Meclis-i İdare'de (Bidayet Mahkemesi)⁶ görülen dava süreci ele alınmıştır. Davanın mahkemede görülmesine dair karar 8 Ocak 1911 tarihinde alınmış, mahkeme sürecinin başlatılması amacıyla Mehmet Sabri Bey ile Reji Şirketi'ni vekâleten Menbiç Reji Memuru Ahmet Efendi'nin hazır bulunması gerektiği belirtilmiştir. Tarafların katılımı ile mahkeme başlamıştır. Yargılama sürecinin

⁵ Fransız para birimidir. 50 santim 2 Altın Frank'a muadildir; (Çağa, 2011: 228; Demir, 2017: 63).

⁶ 18 Haziran 1879 tarihinde Mehakim-i Nizamiyyenin Teşkilat-ı Kanun-ı Muvakkatinde yapılan düzenlemeyle birlikte Nizamiye Mahkemeleri ceza ve hukuk mahkemeleri olarak ikiye ayrılarak Bidayet ve İstinaf Mahkemeleri olarak da iki dereceye ayrılmıştır; (Kenanoğlu, 2007: 185-188).

neticelenmesiyle birlikte Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanununun 236. Maddesi gereğince Mehmet Sabri Bey suçlu bulunarak belirlenen miktar ve mahkeme masrafı olan 20 kuruşun kendisinden tahsil edilmesinin yanı sıra görevden el çektilerle hapsedilmesine yönelik karar verilmiştir.

Çalışmanın beşinci aşamasını ise Menbiç Reji Memurluğu tarafından yapılan tahkikat ve Menbiç İdare Meclisi Mahkemesi (Bidayet Mahkemesi) tarafından alınan karara itiraz eden Mehmet Sabri Bey'in Temyiz Mahkemesi'ne başvurması neticesinde başlayan muhakeme sürecinden oluşmaktadır.

Bulgular: Reji Şirketi'nin bölgede hızlı bir şekilde teşkilatlanarak oluşturmuş olduğu güçlü kadronun kontrolsüzlüklere bağlı olarak kayıt dışı ekonomi girişimlerin de artmasına neden olmuştur. Şirkette görevli olarak bulunan kolcuların yanı sıra idareci ve memurların da bu yasadışı işlere giriştiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda memur olarak Menbiç Reji Memurluğu'nda görev yapan Mehmet Sabri Bey'in zimmetine para geçirmesi örneği ele alınmıştır. Mahkeme sürecinin ele alınması neticesinde elde edilen bulgular ise şirketin imparatorluk genelinde güçlü bir kadroya sahip olması beraberinde çeşitli sorunların doğmasına neden olmuştur. Bu sorunlardan biri de şirkette görev yapan memurların yolsuzluk girişiminde bulunmalarıdır. Şirket tarafından bu girişimin tespit edilmesi durumunda ise şirketin konuyu araştırma ve şahısları yargılama yetkisinin olduğu, yargılanan kişilerin ise şirket kararına itiraz ederek devlet mahkemelerine başvurabilme haklarının olduğu tespit edilmiştir. Ancak şirkete tanınmış yargı imtiyazına rağmen son karar merciinin devlet mahkemesi olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç: Modern dünyada tarih alanında yapılan araştırma ve çalışmalarda, artık daha kısıtlı bir zaman dilimi ve belirli bir konu üzerine odaklanılmaktadır. İmparatorluk genelinde 1883 ile 1923 yılları arasında Maliye Nazırlığından daha kalabalık bir kadroya sahip olan Reji Şirketi ile ilgili yeterli çalışmanın yapılmamış olması bu alanda yeterli ilerlemenin kaydedilmediği sonucunu vermektedir. Bu çalışmada, Menbiç Reji Memurluğu'nda çalışan görevlilerin davranış biçimleri ve yasadışı işler karşısındaki tepkileri dikkate alınmıştır. Böylece Menbiç Reji Memurluğu'nda yasadışı işler karşısında idarecilerin tepkileri ve nasıl davrandıkları ifade edilmiştir.

Menbiç Reji Memurluğu'nda 1910 ile 1911 yılları arasında gerçekleşmiş olan dava sürecinin incelenmesi neticesinde 1884-1925 yılları arasında faaliyette olan şirketin Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısında önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Şirketin bu önemi sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayıp yargı alanında da etkisini göstermiştir. Ancak incelenen bu örnekten elde edilen bulgularda da olduğu gibi son karar merciinin ise devlet mahkemeleri olduğu ve davacı ile davalının bu mahkemelere başvurma hakkını kullanabildiği görülmüştür. Şirketin bünyesinde çalıştırmış olduğu memurların kayıt dışı ekonomi girişimlerine karşı göstermiş olduğu tepki ise şirket ile hükümet çıkarları doğrultusunda olmuştur. Şirket ile hükümetin bu gibi dava süreçlerinde birlikte hareket ettiği tespiti yapılmıştır. Şirket ile hükümet arasında yargı alanında uyumun olduğuna dair mahkeme sürecinin 1 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanması yargının işlevi hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı yargı sisteminin işleyişi ilgili bu bağlamda bir değerlendirme yapılacak olunursa davanın 1 yıl gibi kısa bir süre içerisinde neticelenmesi yargı sisteminin işleyiş açısından herhangi bir aksaklığın olmadığı tespiti yapılabilir.⁷ Sabri Bey'in suçunun

⁷ Uzun süren davalara 1888 ile 1909 yılları arasında Bayburt Reji Memurluğu'nda Mihran Efendi ile Şerif Bey arasında gerçekleşen dava süreci örnek gösterilebilir; (BOA, ŞD, Dosya No: 1522, Gömlek No: 10; BOA. ŞD, Dosya No: 1521, Gömlek No: 17, BOA. DH. MKT. Dosya No: 597, Gömlek No: 12; BOA. BEO. Dosya No: 1917, Gömlek No: 143744; BOA. BEO. Dosya No: 3538, Gömlek No: 265298; Dağ, 2021: 450-452).

tespit edilmesinin ilk anından itibaren başarılarından dolayı almış olduğu ödüllere rağmen görevden el çektirilmesi ise şirketin yasadışı faaliyette bulunan çalışanlarına bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır.

1. Halep Duhan Reji Başmüdürlüğü

27 Mayıs 1883 tarihinde kurulan şirket, 14 Nisan 1884 tarihinde imparatorluk genelinde teşkilatlanma çalışmalarını tamamlayarak faaliyete geçmiştir. Reji Şirketi'nin ilk etapta teşkilatını oluşturduğu İstanbul, İzmir, Bayburt, Yafa, Adana ve Manisa vilayetlerinin yanı sıra Halep Vilayetinin de olduğu tespit edilmiştir (Yaman Öztürk ve Ertürk Keskin, 2013: 97; Oktar ve Alan, 2018: 32). Şirketin imparatorluk genelinde faaliyete geçtiği yıl ile orantılı olarak Halep Vilayetinde de çalışmalara başladığına dair en önemli tespit 1884 yılında şirketin bölgede tütününü işletmek amacıyla kurmuş olduğu fabrikanın Ağyur Mahallesi'nde bulunmuş olması gösterilebilir (Karaköse, 2017: 296; Eldem, 1994: 77).

Halep Reji Başmüdürlüğü'nde görev yapan memur veya kolcuların birtakım yasadışı faaliyette buldukları tespit edilmiştir. Bu girişimler arasında kolcuların keyfi uygulamaları, kolcuların halka eziyet etmesi, tütünlerin memurlar tarafından düşük fiyata satın alınması ve idarede görev yapan görevlilerin zimmetlerine para geçirme girişimleridir. Bu bağlamda Halep Reji Başmüdürlüğü'nde görev yapan görevlilerin hane basmalarına bakıldığında bilhassa kolluk kuvveti olarak görev yapıp bu gibi yasadışı faaliyette bulunan kişiler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda 1896 yılında meydana gelen olay örnek gösterilebilir. Halep Reji kolcularından Hasan Ağa ile beraberindeki arkadaşının Mehmet Bin Ahmet Şerşoh adında bir vatandaşın evinde kaçak tütün arama⁸ bahanesi ile yapmış oldukları arama neticesinde taraflar arasında sorunun çıkmasına neden olmuştur. Mehmet Bin Ahmet Şerşoh tarafından hanesinin reji kolcuları tarafından izinsiz şekilde aranmasından rahatsız olduğunu belirten şikâyetini Halep Reji Başmüdürlüğü'ne iletmiştir. Şikâyetin incelenmesi neticesinde mahkeme süreci başlatılmıştır. Bidayet Mahkemesi ile İdare Meclisi arasında görülen davanın Temyiz Mahkemesi'nde karara bağlandığı tespit edilmiştir (BOA. BEO. Dosya No: 851, Gömlek No: 63799).

Halep Reji Başmüdürlüğü'nde görev yapan kolluk kuvvetlerinin keyfi uygulamaları ve görevlerini suiistimal ettikleri de tespit edilmişti. Bu bağlamda bölgede yaşanan olaylara örnek olarak Ermeni görevliler gösterilebilir. Ermeni sorununun bölgede varlığını yoğun olarak hissettirmiş olduğu yıllarda başıbozuk Ermenilerin şirketin kolluk kuvvetinde yer bulmaları ve sayılarının gittikçe artması bölge asayişinin bozulmasına dair Müslüman ahali ile idareciler arasında ciddi endişelerin yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim Müslüman ahali ve bölge idarecileri tarafından duyulan bu endişelerin yersiz olmadığı 1895 yılında anlaşılmıştır. Ellerindeki silah ve üstlenmiş oldukları yetkilerle görevlerini suiistimal ederek keyfi davranışlarda bulunmuşlardır. Bu kişiler hane basarak sağa sola silah sıkmaya başlamışlardır. Bu tür yasadışı faaliyette bulunan Ermeni kolcuların bu gibi davranışlarından dolayı aynı yılın ekim ayında devlet tarafından önlem alınması hususunda adımlar atılmıştır. Atılan bu adımlardan biri de bölgede görev yapan kolcuların ellerinde bulunan silahların toplanması yönünde olmuştur (Üskül, 2019: 104). Alınan tüm önlemlere rağmen bu gibi yasadışı faaliyetlerin önünün alınmadığı gibi I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda ek önlemler alınmak zorunda kalınmıştır. Bu doğrultuda suçu işleyen kişilerin tespit edilmesi

⁸ 1914 yılında hazırlanmış olan şartnamede kolcuların tek başlarına kaçak tütün arama bahanesi veya gerekçesiyle hane arama yetkileri bulunmamakla birlikte yerel hükümetten izin alarak hükümetin görevlendireceği kolluk kuvvetleri ile birlikte aramanın yapılması gerektiği belirtilmiştir. 20 Kasım 1886 tarihinde hazırlanmış olan nizamnamenin 65. maddesinde de aynı hükme yer verilmiştir; (BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 28, Gömlek No:7, Sıra No: 23; BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 82, Gömlek No: 7; BOA. İ. DH. Dosya No: 1014, Gömlek No: 80014).

durumunda görev yerlerinin değiştirilmesi yönünde karar alınmıştır (Karacakaya ve Özdemir, 2007: 345; BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 60, Gömlek No: 48).

Halep Reji Başmüdürlüğü'nde görev yapan görevlilerin uygulamalarından dolayı doğan bir diğer sorun da şirketin tütün üreticilerinin elinde bulunan mahsullerinin değerinden düşük fiyata⁹ alınmış olmasıdır. Bu doğrultuda imparatorluk genelinde olduğu gibi Halep Vilayetinde de şikâyetler meydana gelmiştir. Bu bağlamda 1886 yılında yapılan şikâyet örnek olarak gösterilebilir (Yavuz Erler ve Edinsel, 2011: 10; BOA. DH. MKT. Dosya No: 1408, Gömlek No: 35). Üreticiler tarafından şirketin mahsullerini düşük fiyata alındığına dair yapılan şikâyetlerin artması neticesinde 30 Mart 1887 tarihinde Halep Vilayeti İdare Meclisi tarafından Maliye Nezareti'ne, Reji Şirketi'nin bölgede nizamnamede belirtilen hükümlere uymadığı ve üreticinin elinde bulunan tütün mahsulünü çok düşük fiyata satın aldığını belirterek gerekli önlemlerin alınması hususunda taleplerini bildirmiştir (BOA. DH. MKT. Dosya No: 1408, Gömlek No: 35). 1892 yılında ise yine Halep Vilayetindeki üreticiler tarafından Maliye Nezareti'ne, Reji Şirketi'nin bölgede yabancı devletlerin üretmiş olduğu tömbekiyi uygun fiyata satın almasına rağmen üretmiş oldukları yerli tütünleri değerinden düşük fiyata satın almak istemesi yönünde yapılan şikâyetten bu dönemde de aynı sorunun devam ettiği tespit edilmiştir. Halep Reji Başmüdürlüğü'nde yaşanan buna benzer sorunların yanı sıra idarede görev yapan memurların da yolsuzluk girişimlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında imparatorluk genelinde örgütlenen idarenin tütün üretimini, tüketimini ve ticaretini kontrol altında tutma hususunda uygulamış olduğu politikalar neticesinde bu politikalardan rahatsız olan üretici, tüketici veya tüccarın şikâyetleri meydana gelmiştir. Şirket veya Osmanlı Hükümetine bu bağlamda birçok davanın yansıdığı tespit edilmiştir. Bu davalardan biri de Halep Vilayetine bağlı olan Menbiç kazasında görev yapan memur Mehmet Sabri Bey'in zimmetine para geçirmesinden kaynaklanmıştır (BOA. BOA. Dosya No: 125, Gömlek No: 9306).

2. Mehmet Sabri Bey'in Zimmet Davası

Mehmet Sabri Bey, Halep Vilayetine bağlı olan Urfa Sancağı dahilinde bulunan Birecik kazasında Reji İdaresi'ndeki görevinden alınarak Halep Vilayetine bağlı olan Menbiç kazasına reji memuru olarak tayin edilmiştir. Görevi başına geldikten kısa bir süre sonra memurluğun sandığından zimmetine para geçirdiği gerekçesi ile hakkında suçlamada bulunulmuştur (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 1).

2.1. Menbiç Reji Memurluğu Tarafından Yürütülen Tahkikat

Zimmetine para geçirdiği iddiası ile suçlanan Mehmet Sabri Bey hakkında Menbiç Reji Memurluğu tarafından Halep Reji Başmüdürlüğü'ne yapılan şikâyet üzerine hakkında tahkikatın yapılmasına karar verilmiştir. Sabri Bey hakkında tahkikatın başlatılmasına neden olan gelişme ise görevini suiistimal etmesinden kaynaklanmıştır. Şikâyet ve suçlamaya bakıldığında ise Menbiç Reji Memurluğu tarafından kayıtları tutularak sandığa teslim edilen miktardan 7.075 kuruş 50 santimin eksik olduğu tespit edilmiştir. Memurluğun yapmış olduğu bu tespit neticesinde yürütülen tahkikat sonucunda eksik olan miktarın Sabri Bey'in zimmetinde olduğu sonucuna varılmıştır. Halep Reji Başmüdürlüğü'nün bilgisi doğrultusunda memurluk tarafından bu konu hakkında detaylı tahkikatın yapılması için

⁹ Şirket ile hükümetin atayacağı iki muhammin ile üreticilerin görüşmeleri neticesinde satın alınacak tütün fiyatı belirlenmektedir. Ancak belirlenen fiyatın üretici veya şirket tarafından kabul görülmemesi üzerine üçüncü muhammin görevlendirilir. Üçüncü muhamminin ise belirleyeceği fiyatı her iki taraf kabul etmek zorundadır; (BOA. BEO. Dosya No: 379, Gömlek No: 28388; BOA. DH. MKT. Dosya No: 2069, Gömlek No: 25; BOA. İ. DH. Dosya No: 1014, Gömlek No: 80014, Sıra No: 9-10).

Menbiç Meclis-i İdare Dairesi'ne durum izah edilmiştir. Meclis bu konu hakkında tahkikat yapmak için azalarından Zekeriya Efendi'yi görevlendirmiştir. Zekeriya Efendi araştırma yapmak üzere Menbiç kazasına geldiğinde ise resmi olarak görevi başında olması gereken Sabri Bey'in Menbiç'te değil de Tire'de olduğu tespit edilmiştir. Ancak daha sonradan bölgeye gelen Sabri Bey 2 Kasım 1910 tarihine kadar görevi başında olduğunu dile getirmiştir. Ancak bunu kanıtlamak için elinde bir belgenin veya delilin olup olmadığı sorulduğunda ise Sabri Bey bunu kanıtlayabilecek resmi bir evrakın olmadığını belirtmiştir. Sabri Bey'in Tire'de olduğu tahmin edilmiş olsa da resmi olarak nereye gittiği kanıtlanamamakla birlikte bu durum 1 Kasım 1910 tarihinde Menbiç Kaymakamlığı'na iletilmiştir. Bu arada Zekeriya Efendi görevini icra etmeye başlayarak kapalı bulunan ambarların anahtarlarını buldurarak nezaretinde açılan ambarların içerisinde bulunan tütün ve sigara çeşitlerinin miktarının yanı sıra içeride bulunan eşya ve aletler tek tek sayılarak kayıt altına alınmıştır. Meclis-i İdare tarafından özel görevle bölgeye gönderilmiş olan Zekeriya Efendi'nin yapmış olduğu sayım neticesinde rejinin ambarlarında bulunan mamulat ve eşyalar şu şekildedir:

Tablo 1. 1910 Yılı Menbiç Reji Ambarlarında Bulunan Eşyalar

Çeşit	Miktar (Kilo)	Miktar (Gram)	Osmanlı Lirası (Kuruş)
Üçüncü Sigara	2	940	294
Dördüncü Sigara	5	880	514.50
Dördüncü Sigara	2	400	180
Beşinci Sigara	14	200	710
Beşinci Sigara	4	-	150
Altıncı Sigara	63	070	1573.75
Toplam	93	2.490	3.422.25
Dördüncü Tütün	1	400	98
Dördüncü Tütün	1	200	60
Samsun Tütün	20	625	825
Beşinci Tütün	15	800	474
Altıncı Tütün	46	537	93.75
10 Paralıgın	22	500	250
Toplam	105	3.062	1.800.75

Kaynak: BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 1.

Tablodaki veriler incelendiğinde Menbiç Reji Memurluğu'nun ambarlarında tütün ve sigara çeşitlerinin bulunduğu ve bunlardan sigaraların toplamda 93 kilo 2.490 gram olduğu görülmektedir. Bu miktar ise toplamda 3.425 kuruş 25 paraya denk gelmektedir. Tütün miktarına bakıldığında ise 105 kilo 3.062 gram tütünün olduğu ve bunların toplam miktarı ise 1800 kuruş 75 para olarak görülmektedir. Ambarların içerisinde ise toplamda 2.217 kilo 703 gram tütün ve sigaranın 5.226 kuruş para olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda belirtilen miktarlar dışında Reji Şirketi memuru Ahmet Efendi'ye teslim edilmiş olan 11 büyük sandık ve 19 kilo kaçak tütün tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Menbiç Reji Memurluğu'nda bulunan tütün ve sigara miktarı ile tutarı dışında üçüncü kalem odasında bulunan kasada üç adet mühür, bir adet kopya makinası, bir adet masa, bir koltuk ve üç sandalye kayıt altına alınıp reji memuru Ahmet Efendi'ye teslim edilmiştir. Kayıt altına alınmış olan bu bilgiler Reji Şirketi'nde piyade ve süvari kolcusu olarak görev yapan memurun, şirketin vekili Ahmet Efendi'nin, Menbiç Meclis-i İdare azalarından Zekeriya Efendi'nin ve Halep Duhan Reji Başmüdürü Musa Efendi'nin imzasını taşıyan zapta işlenmiştir. Zekeriya Efendi tarafından yapılan tahkikatın şeffaf bir şekilde yürütülmesi amacıyla memurlukta tespit edilmiş tüm eşyaların ve mahsullerin kayıt altına alınarak görevlilerin imza ve mührünün olduğu bir evrak hazırlanmıştır (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 1).

12 Ekim 1910 tarihinde tutulan zabıt evrakı imzalandıktan sonra Halep Reji Başmüdürlüğü müfettişi tarafından kaymakamlığa 18 Kasım 1910 tarihinde iletilmiştir. Menbiç Kaymakamlığı'na ayrıca Sabri Bey döneminde tutulan kayıt defterlerinin incelenmesi neticesinde bu eksik miktarın Sabri Bey'in zimmetinde olduğu da belirtilmiştir. Kayıt altına alınmış olan bu rakamın ise 7.075 kuruş 50 santim olduğu tespit edilmiştir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 2).

Menbiç Reji Memurluğu ile ilgili tutulmuş olan kayıtlar neticesinde meydana gelen eksiklikle ilgili ayrıntılı bilgi verilmekte fayda görülmüştür. Sabri Bey'in zimmetinde olup kendisinden tahsil edilmesi gereken miktarın nerelerde harcandığına dair bilgiler şu şekildedir:

Tablo 2. Sabri Bey'in Zimmetinde Olan Gelir Miktarı (18 Ekim 1910)

Mehmet Sabri Bey'in Zimmetinde Bulunan Para Miktarı (18 Ekim 1910)	Kuruş	Para
Erhonto Derki'nin Zimmetinde Olan Miktar	213	15
Menbiç Jandarma Çavuşu Yakup Ağa'ya Verilen Miktar	35	50
İdare'nin Hanesi İçin Yapılan Değişiklikle Birlikte Yeni Hanenin Kirası	114	-
Dükkân Kira Bedeli	26	-
Süvari Mahmut, Sait ve Piyade Aziz'e verilecek Maaş Bedelleri	183	35
Sabri Bey'in Birecik'ten Menbiç'e Tayini Sırasında Aldığı Miktar	1.990	-
Ambarda Eksik Olduğu Tespit Edilen Tütün Miktarı	6.423	50
Toplam	8.984	150

Kaynak: BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 2.

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde 18 Ekim 1910 tarihinde Zekeriya Efendi başkanlığında oluşturulan ekibin sayımı neticesinde Erhonto Derki'nin zimmetinde bulunan 213 kuruş 15 paranın, tütün sökülümünde 15 gün boyunca görev yapacak Jandarma Çavuşu Yakup Efendi'nin günlük 10 kuruştan toplamda 150 kuruşun kaydının Sabri Bey tarafından yapılmasına rağmen sadece 112 buçuk kuruşu aldığını geriye kalan 35.50 kuruşun ise Sabri Bey'den tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. İdare için ikametgâh olarak kullanılan Yakup Ağa'nın süresi dolmadan taşınması neticesinde Sabri Bey tarafından tutulan yeni hanenin kira bedeli olan 114 kuruşun zamanında idareye ödettirdiğinden dolayı kendisinden tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dükkân kiralardan 26 kuruşun kayıt altına alınmamış olmasından dolayı Sabri Bey'den tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. 1910 yılının Eylül ayında Reji Şirketi'ndeki süvari kolculuğundan ihraç edilen Mahmut Efendi ile Sait Bey ve piyade kolcusu Aziz Efendi'nin geçen aydan 15 günlük maaşlarının senet kesilmiş olmasına rağmen kendilerine verilmediğinden dolayı Sabri Efendi'den 183 kuruş 35 paranın tahsil edilmesi gereklidir. Son olarak Sabri Efendi'nin Urfa Sancağı Reji Müdürlüğü'ne bağlı olan Birecik Reji Memurluğu'ndan Menbiç Reji Memurluğu'na tayini sırasında sandıktan almış olduğu 3.100 kuruştan hala zimmetinde olan 1.990 kuruşun kendisinden tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sabri Efendi'nin zimmetinde bulunan toplam miktarın 8.984 kuruş 50 santim olduğu tespit edilmiştir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 2).

Mehmet Sabri Bey'in Menbiç Reji Memurluğu'ndan istediği miktarın ise toplamda 1.909 kuruş olduğunu gösteren 18 Ekim 1910 tarihli ayrıntılı tablo şu şekildedir;

Tablo 3. Sabri Bey'in Zimmetinde Olup Harcama Yaptığı Miktar

Mehmet Sabri Bey'in Harcadığı Para Miktarı (18 Ekim 1910)	Kuruş	Para
Halep'ten Menbiç'e Gelen 3 Sandık İşlenmiş Tütün Miktarı	38	-
Sabri Efendi Tarafından Halep Reji İdaresi'ne Çekilen Telgraf Masrafı	5	-
Zekeriya Efendi'nin Yaptığı Sayımda Kasada Olan Miktar	869	-
Ahmet Efendi Tarafından Sabri Efendi'ye Teslim Edilen Tütün Miktarı	414	-
Sabri Efendi'nin 28 Ekim 1910 Tarihinde Almış Olduğu Maaş	285	-
Sabri Efendi'ye 1 Kasım 1910 Tarihinde Verilen Harcırah	298	-
Toplam	1909	-

Kaynak: BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 3-4.

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde Sabri Bey'in harcadığı toplam miktarın 1.909 kuruş olduğu tespit edilmiştir. 38 kuruşu Halep'ten gönderilmiş olan 3 sandık işlenmiş tütün ve 5 kuruş ise Halep'e yazılmış telgraf için harcanmıştır. Kasadaki mevcut miktar 869 kuruş, reji memuru Ahmet Efendi'ye teslim edilen 414 kuruş, Sabri Efendi'nin almış olduğu 285 kuruş maaş ile 298 kuruş harcırah kayıt altına alınmıştır. Her iki tablodaki veriler incelendiğinde Sabri Bey'in zimmetinde olan 8.984 kuruş 50 santimden 1.909 kuruş harcama yaptığı ancak geriye kalan 7.075 kuruş 50 santimin ise zimmetinde kaldığı tespit edilmiştir.

Menbiç Reji Memurluğu'nun Menbiç İdare Meclisi ile yürütmüş olduğu ortak tahkikat neticesinde Mehmet Sabri Bey suçlu bulunmuş ve görevden el çektirilmiş ancak serbest bırakılmıştır (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 3). Konunun Halep Reji Başmüdürlüğü'ne taşınması üzerine yapılan müzakere neticesinde Menbiç kazasının eski reji memuru olan Sabri Bey'in görevini suiistimal ettiğinden dolayı suçlu bulunmasına rağmen serbest bırakılmasının yanlış karar olduğunu belirterek yargılamasının yeniden yapılması amacıyla Menbiç'te bulunan Sabri Bey'in 24 saat içerisinde mahkemeye gelmesi yönünde karar Menbiç Mülkiye Müfettişliği'ne iletilmiştir. Kazada şirket ve idare meclisinin ortak çalışması neticesinde Sabri Bey hakkında alınan kararın Halep Vilayetine taşındığı ve Sabri Bey hakkında bölge idaresi tarafından alınan kararın yeniden görülmesi amacıyla mahkeme sürecinin başlatıldığı görülmektedir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 3-4).

Menbiç Reji Memurluğu'nda görevli eski memur Mehmet Sabri Bey'in görevini suiistimal etmesinden dolayı yargılama kararının verilmesi üzerine Meclis-i İdare ile Reji Şirketi arasında yargılamanın hangi kurum tarafından yapılacağına dair tartışma ortaya çıkmıştır. Netice olarak Reji Şirketi ile imzalanmış olan antlaşma gereği hazırlanan şartnamede suçlu işleyen reji görevlisinin Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olduğu durumunda yargılama işleminin Reji Şirketi tarafından değil de Osmanlı yargısı tarafından yapılması gerektiğine kanaat getirilmiştir. Bu doğrultuda Reji Şirketi tarafından görevinden el çektirilen Sabri Bey hakkında Mahal-i Meclis-i İdare¹⁰ tarafından görevini suiistimal ederek idareye ait olan parayı zimmetine geçirmesinden dolayı hakkında yargılama süreci başlatılmıştır (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 6).

2.2. Menbiç Meclis-i İdare'de Görülen Dava Süreci (Bidayet Mahkemesi)

Halep Vilayetinde yapılan müzakere neticesinde Osmanlı tebaasından olan Mehmet Sabri Bey'in Emniyet-i Umumiye maddesini suiistimal ettiği gerekçesiyle hakkında yargılama

¹⁰ Bidayet mahkemesi olarak da nitelendirilen ilk derece mahkemelerdir. İdari kurumlar ile şahıslar arasında meydana gelen davalara bakan yerel mahkeme olarak teşkilatlanmıştır. 1872 yılında yapıla düzenlemeyle birlikte kazalardaki davalara Bidayet, livalardaki davalara Bidayet veya İstinaf, vilayetlerdeki davalara ise İstinaf mahkemelerinin görev alması kararlaştırılmıştır; (Yücesoy, 2017: 203; Köksal, 1998: 265).

sürecinin başlaması amacıyla 8 Ocak 1911 tarihinde karar alınmıştır. Alınmış olan bu karara ek olarak yargılama işleminin başlatılması amacıyla Sabri Bey'in 24 saat içerisinde Menbiç Mülkiye Müfettişliği'ne teslim olması gerektiği de belirtilmiştir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 8). Halep Vilayetinde zabıta memurluğu aracılığı ile Menbiç Mülkiye Müfettişliği bilgilendirilerek, Sabri Efendi'nin sorgulanması amacıyla Menbiç Meclis-i İdare'nin huzuruna belirlenen zaman diliminde gelmesi gerektiği gelmemesi durumunda ise şüphelinin suçlu bulunarak hakkında tutuklama kararı alınacağı belirtilmiştir. Halep Vilayetinde davanın yeniden görülmesi amacıyla Sabri Efendi'nin mahkeme başlamadan 24 saat önce hazır bulunmaması durumunda ise kaçak sayılacağı ve hakkında tutuklama kararı çıkarılacağı belirtilmesi dava öncesi Sabri Bey'e suçlu nazarıyla değil de sanık nazarıyla bakıldığı yorumu yapılabilmektedir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 9-10).

Daha önce Reji Şirketi tarafından görülmüş olan davada taraflardan biri olan isim Menbiç Reji Memuru Ahmet Efendi'dir. Memur vekili Ahmet Efendi'nin 27 Ekim 1910 tarihinde ifadesi alınarak kayıt altına alınmıştır. Mustafa Ağa'nın oğlu olarak Menbiç'te dünyaya gelen Ahmet Efendi 30 yaşında olup, Menbiç Reji Memurluğu'nda reji memur vekili olarak görev yapmıştır. Davacı sıfatında bulunan Ahmet Efendi mahkemede reji defterlerinin incelenmesi neticesinde Sabri Bey'in görevini kötüye kullanarak zimmetine 7.075 kuruş 50 santim geçirdiği iddiasında bulunarak belgelerle kanıtlanmış olan eksik miktarın Sabri Bey tarafından tahsil edilmesini talep etmiştir. Nitekim bu eksikliğin tespiti amacıyla müfettişler ve Meclis-i İdare azalarından Zekeriya Efendi görevlendirilmiştir. Tahkikat işlemi Zekeriya Efendi başkanlığında başlatılmıştır. Yapılmış olan tespit neticesinde tutulan kayıtların ise hem Reji Şirketi'nde hem de Mahal-i Meclis-i İdare'de mevcut olduğuna dikkati çekilmiştir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 11).

Reji memur vekili Ahmet Efendi'nin ifadesi neticesinde Sabri Efendi'nin savunması istenmiştir. İsmail Efendi'nin oğlu olarak Menbiç kazasında ikamet eden Sabri Efendi 43 yaşında olduğunu belirtmiştir. Davacı olan Reji vekili Ahmet Efendi'nin iddiası doğrultusunda 7.075 kuruş 50 santim zimmetinde kaldığına dair ifadeye verecek cevabı sorulmuştur. Yolsuzluk suçlamasıyla karşı karşıya kalan Sabri Bey 1898 yılından itibaren Halep Vilayetinin farklı bölgelerinde Reji Şirketi'nde görev yaptığını belirtmiştir. Görev süresince idarenin çıkarlarına aykırı bir girişim içerisinde bulunmadığını, aksine idareye olan hizmet ve sadakatinden dolayı farklı tarihlerde ödüllendirildiğini belirtmiştir. Bu ödüllendirmeler arasında 10 sayfalık övgü belgesi, 3 defa maaş yükseltme zammı ve 3 defa da ikramiye alması gösterilebilir. Davacıların iddia ettiği gibi idarenin parası olan 7.075 kuruş 50 santimi zimmetine geçirmediği ancak idareye ait olan 4.087 buçuk kuruşun kimler tarafından alındığını bildiğini ifade etmiştir. Belirlenen miktarın idarede görev yapan kolcular ile idarenin kiralamış olduğu hanenin eski sahibi olan Hacı Kamil Yakup Efendi ile birlikte ittifak kurarak üzerine saldırdıkları ve bu esnada belirlenen miktarı çaldıklarını aktarmıştır. Yaşanan bu üzücü olay ise Halep Reji Başmüdürlüğü ile Menbiç Kaymakamlığı'na iletilmiştir. Ancak Halep Reji Başmüdürlüğü tarafından bu konuyla ilgili her ne kadar tahkikat kararı alınmış olsa da henüz bu konuyla ilgili bir araştırma sürecinin başlatılmadığını belirtmiştir. Sabri Efendi'nin vermiş olduğu ifade incelendiğinde kendisine yönelik yapılan suçlamaların asılsız olduğunu belirtmesinin yanı sıra Halep Reji Başmüdürlüğü'nün olayla ilgili tahkikat sürecini yerine getirmediğini de belirterek şirketi suçladığı anlaşılmaktadır (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 11).

Mehmet Sabri Bey mahkemede görülecek adil bir yargılama neticesinde alınacak ifadeler, sunulan kanıtların değerlendirilmesi ve şahitlerin ifadeleri dikkate alınarak yapılacak adil yargılama neticesinde alınacak karara göre kanunlar çerçevesinde hareket ederek kararın

icrasına diyecek bir şeyinin olmayacağını belirtmiştir. Ancak mahkeme heyeti bu açıklamasını yeterli bulmayarak belirlenen miktarın Sabri Bey’de olduğu tespit edilmesi durumunda ne yanıt verileceğini tekrar sormuştur. Sabri Bey ise zimmetine geçirdiği iddia edilen paralarla ilgili belge göstermeleri gerektiğini aktararak bu talebinin karşılanması kararının ise mahkeme heyetinde olacağını belirtmiştir. Yine bu ifadesine ek olarak mahkemenin adil yargılama neticesinde vereceği karara saygı duyacağını da tekrarlamıştır. Mahkeme heyeti ise Sabri Bey’in daha önce 4.087 buçuk kuruşun kendisi darp edilerek kolcular tarafından alındığını idareye bildirdiği hakkındaki ifadesine cevap olarak idarenin bundan haberinin olmadığını ve zimmetine para geçirdiğine dair davanın idare tarafından açıldığını belirtmiştir. Ancak Sabri Bey, bu konuyla ilgili Reji Şirketi ile yapılan yazışmaların kayıtlarda sabit olduğunu belirterek suçsuz olduğunu ancak kanıtlar hakkındaki iddiaların kanıtlanması durumunda da mahkeme tarafından verilecek karara saygı duyacağını ısrarla tekrarlamıştır.¹¹ Sabri Bey’in de ifadesinin alınması üzerine alınan ifadelerin ve elde edilen bulguların incelenmesi neticesinde Sabri Bey’in zimmetine para geçirdiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu’nun¹² 236. Maddesi gereğince tutuklanması yönünde karar alınmıştır. Alınan karar Menbiç Mülkiye Müfettişliği’ne iletilmiştir. Mülkiye Müfettişliği’ne iletilmiş olan bu kararda Sabri Bey’den zikredilen 7.075 kuruş 50 santime ek olarak mahkeme sürecinde yapılan harcamaların tutarı olan 20 kuruşun da kendisinden tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sabri Efendi daha önce de olduğu gibi mahkeme sürecinin adil bir şekilde ilerlemediğini dile getirerek suçsuz olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme sürecinin adil bir şekilde işletilmesi neticesinde alınacak karara saygı duyacağını belirtmiştir. Muhakeme sürecinin adil yönetilmediğine yönelik ısrarlarına rağmen görülen dava neticesinde Sabri Efendi suçlu bulunmuştur. Sabri Efendi’nin mahkeme heyetinin süreci adil bir şekilde yürütmediklerini ifade etmesi ise mahkemede ifade özgürlüğünü kullanabildiğini göstermektedir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 11).

2.3. Temyiz Mahkemesi Süreci

Menbiç Reji Memurluğu tarafından yapılan tahkikat ve Meclis-i İdare tarafından hakkında verilen hükmün yeniden görülmesi isteğiyle Sabri Bey itiraz namesini 30 Mayıs 1911 tarihinde Temyiz Mahkemesi’ne¹³ teslim etmiştir. Mahkeme, 19 Haziran 1911 tarihinde Pazartesi gününü davanın görüleceği tarih olarak belirlemiştir. Halep Adliye Dairesi’nde görev yapan Osmanlı tebaasından Hazım Efendi, Sabri Bey’in dava vekili olarak atanmıştır. 19 Haziran 1911 tarihinde Pazartesi günü saat 07:00’de davanın başlaması için Meclis-i İdare Dairesi’nde hazır bulunması amacıyla davet evrakı gönderilmiştir. Aynı celplamenin Reji Şirketi’ne iletildiği tespit edilmiştir. Tarafların davaya gelmemeleri durumunda ise haklarında gerekli hukuki işlemlerin başlatılacağı belirtilmiştir. İlgili celplameler taraflara 3 Haziran 1911 tarihinde iletilmiştir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 16-17). Davanın görülmesinden önce 11 Haziran 1911 tarihinde Sabri Bey, Halep valisine hitaben haksızlığa uğradığını ve memurluk görevi sırasında 4.087 kuruşun kolcular tarafından çalındığını, kasadaki anahtarları çalarak ambarları açıp tütünü çaldıklarını ifade etmiştir. Kendisi hakkında detaylı bir araştırma ve yargılamanın yapılmadan ayaküstü verilen karar neticesinde görevden el çektirildiğini belirterek yardım talebinde bulunmuştur (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 20).

¹¹ Ahmet Efendi ile Sabri Bey’in vermiş olduğu ifadelerin sadeleştirilmiş metinleri için bakınız Ek-1.

¹² Ceza davalarında kullanılmak üzere 1879 yılında hazırlanan kanunlardır; (Gökçen, 1994: 240-244; Turan, 2021: 1170; Turinay, 2021: 174).

¹³ Taşrada ilk derece mahkemelerin veya istinaf mahkemelerinin vermiş olduğu karar ve cezaları inceleyen mahkemelerdir; (Nesli, 2019: 163).

Temyiz talebinin değerlendirilmesi üzerine mahkeme sürecinin başlamasıyla birlikte Sabri Bey, Menbiç Mülkiye Mahkemesi tarafından görülen davada görev alan mahkeme heyetinden emin olmadığından dolayı rahatsızlığını heyete bildirmiştir. Ancak bu talebi reddedilerek mahkemenin reisliğini yapan kaymakam bey tarafından aşağılanarak hakarete uğradığını da aktarmıştır. Muhakemesinin acele bir şekilde yapılarak ifadesine hiçbir şekilde başvurulmadan neticelendiğini ve suçlu bulunduğunu belirtmiştir. Yine mahkeme yapılmış gibi evraklar hazırlanarak mahkeme masraflarının da kendisinden tahsil edilmesi yönünde de karar alındığını belirtmiştir. Bunun üzerine vekil Hazım Efendi ifadeden haberinin olmadığını gıyabında olduğunu ve müvekkilinin ifadesinden bahsedilmediğinden dolayı davanın sakat olduğunu belirterek yeniden görülmesini talep etmiştir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 21).

Davanın birinci duruşmasında tarafların ifadeleri alındıktan sonra daha önceki evrakların incelenmesi amacıyla mahkeme 3 Temmuz 1911 tarihine ertelenmiştir. Davanın ikinci duruşmasında mahkeme Halep Naibi Recep Salih Efendi başkanlığında; Defterdar Cemal, Tahrirat Memuru İsmail Hakkı, Müfettiş Mehmet Efendi, Defteri Hakani Müdürü Hakkı Efendi, Müdde-i Umumisi Tahrirat Kalem memuru Hikmet Bey ile Sabri Bey ve vekili Hazım Efendi'nin hazır bulunması üzerine mahkeme süreci başlamıştır. Daha önce yapılan yargılama süreci özetlendikten sonra Sabri Bey savunmaya başlamıştır. Sabri Bey; eski kolcu olan Mösyö Daraki Efendi rejiye ait olan 4.087 buçuk kuruş değerindeki tütünü çalarak, Mehmet Said ve Çerkes Mahmut ile birlikte üzerine saldırarak kendisini darp ettiğini belirtmiştir. Hakkında detaylı araştırma yapılmadan Mösyö Bazin Efendi tarafından suçlu bulunarak görevden alındığını ifade etmiştir. Yine nizamname gereğince şirket ile çalışanları arasında oluşan anlaşmazlık durumunda taraflardan birinin Osmanlı tebaası olması durumunda yargılama sürecinin Mülkiye Mahkemesi'nce yürütülmesi gerekirken Reji Şirketi tarafından yargılandığını ve reji vekili Ahmet Efendi tarafından yargılandığını belirtmiştir. Reji Şirketi'nde görülen dava neticesinde suçlu bulunarak görevden el çektilmesi üzerine Meclis-i İdare'de mahkemesinin görülmesini talep etmiştir. Talep olumlu karşılanarak Meclis-i İdare'de mahkeme süreci başlatılmıştır. Burada ayaküstü yapılan yargılama neticesinde suçlu bulunarak hapse mahkûm edildiğini belirtmiştir. Bir jandarma ile zabıta gönderilerek mahkeme alanına getirildiğini, ifadesine başvurulmadan daha önce Reji Şirketi tarafından alınan savunmalar üzerinden karar verildiğini ve bu karara imza attığından dolayı mağdur olduğunu belirterek mahkemenin yeniden görülmesini talep etmiştir. Sabri Bey'in bu iddialarına karşılık Reji Şirketi vekili mahkeme sürecinin böyle işlemediğini ve her gelişmenin kayıt altına alındığını ifade ederek ifadelerine itibar edilmemesi gerektiği ve davanın yeniden görülmesine dair isteğinin feshedilmesi talep edilmiştir İfadeler alındıktan sonra mahkeme daha önce davanın görülme talebi ile davanın görüldüğü tarih arasında bir uyumsuzluğun olmadığı, daha önce mahkemelerde görülen dava evrakları incelendikten sonra Sabri Bey ve vekili Hazım Efendi'nin temyiz talebi 6 Temmuz 1911 tarihinde reddedilmiştir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 22).

Sabri Bey'in İstinat¹⁴ Mahkemesi tarafından talebinin reddedilmesi ve belirlenen 7.057 kuruş 50 santime ödemeye gücü olmadığı Mülkiye Dairesi tarafından belirtilmesi üzerine hapsedilmesi yönünde karar alınmıştır. Bunun üzerine Sabri Bey davanın yeniden görülmesi için Şura-i Devlet Mahkemesi'ne başvurmuştur. (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 27). Ancak dava evraklarının İncelenmesi ve alınan hükümlerin müzakere edilmesiyle birlikte tarafların ifadeleri neticesinde davanın yeniden görülmesi talebi 9

¹⁴ İlk mahkemeler tarafından bir sonuca bağlanan bir davanın ikinci yüksek mahkemede yeniden görülmesi için başvuru kanunu olarak tanımlanabilir; (Bingöl, 2005: 20).

Ağustos 1911 tarihinde reddedilmiştir. Daha önce mahkemede alınan karar tasdik edilmiştir. İdarenin eksiği olan 7.075 kuruş 50 santime ek olarak 1.768 kuruşun, mahkeme masrafı olan 4 kuruşun ve harç parası olan 22 kuruşun Sabri Bey'den tahsil edilmesi kararı alınmıştır. Alınan bu karara ek olarak Sabri Bey'in 2 ay hapsine de hüküm verilmiştir. (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27, Sıra No: 12). Menbiç Reji memuru olarak görev yapmış Sabri Bey hakkında alınan karar Halep valisi tarafından 12 Eylül 1911 tarihinde Şura-i Devlet Riyaset-i Celilesinden rica edilmiştir. 19 Eylül 1911 tarihinde ise alınan karar Halep Mülkiye Müdde-i Umumiliği tarafına bildirilmiştir (BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 29)

Nihai olan bu karar Şura-i Devlet Mahkemesi tarafından onaylanmıştır. Şura-i Devlet Mahkemesi Reisi tarafından 1 Kasım 1911 tarihinde yazılmış olan telgrafta daha önceki mahkemede belirlenen miktar dışında evrak harcı için 100 kuruşa ek olarak evraklara yapıştırlacak pul parasının da Sabri Bey'den tahsil edilmesi amacıyla Maliye Nezareti bilgilendirilmiştir. Maliye Nezareti ise Reji Şirketi komiserliğine bildirmesinin yanı sıra acil bir şekilde bölge idaresine bildirerek gerekli olan durumun yerine getirilmesi gerektiği bildirilmiştir (BOA. DH. MTV. Dosya No: 21, Gömlek No: 14).

SONUÇ

27 Mayıs 1883 tarihinde hazırlanmış şartname ile resmi olarak kurulmuş olan Reji Şirketi 14 Nisan 1884 tarihinde imparatorluk genelinde olduğu gibi Halep Vilayetinde de faaliyetlerine başlamıştır. İmparatorluğun diğer vilayetlerinde olduğu gibi Halep Reji Başmüdürlüğü'nde görev yapan memur veya kolcuların bir takım yasadışı faaliyette buldukları tespit edilmiştir. Bu faaliyetler arasında kolcuların keyfi uygulamaları, hane basması, halka eziyet etmesi ve memurların zimmetlerine para geçirmesidir. Zimmetine para geçiren görevlilerden biri de 1898 yılından beridir Halep Reji Başmüdürlüğü bünyesinde farklı bölgelerde görev yapıp, 1910 ile 1911 yılları arasında Menbiç Reji Memurluğu'nda görev yapan Mehmet Sabri Bey olmuştur. Sabri Bey, şirkete ait olan 7.075 kuruş 50 santimi zimmetine geçirmekle suçlanmıştır. Menbiç Reji Memurluğu tarafından Mehmet Sabri Bey hakkında yürütülen tahkikat neticesinde Mehmet Sabri Bey suçlu bulunmuştur. Sabri Bey'in alınmış olan kararlara itiraz etmesi neticesinde Bidayet Mahkemesi, Temyiz Mahkemesi ve son olarak Şura-yı Devlet Mahkemesi'nde dava süreçleri yaşanmıştır. Netice olarak yapılan tüm itirazlara rağmen 1 Kasım 1911 tarihinde Menbiç Reji Memurluğu'nda meydana gelen eksikliğe ek olarak mahkeme masraflarının Sabri Bey'den tahsil edilmesine ve Sabri Bey'in 2 ay hapsine yönelik karar Şura-yı Devlet Mahkeme Reisi tarafından onaylanmıştır.

Giriş kısmında da belirtildiği üzere araştırmanın cevap aradığı sorulara yanıt bulmaya çalışılmıştır. Menbiç Reji Memurluğu'nda 1910 ile 1911 yılları arasında gerçekleşmiş olan dava sürecinin incelenmesi neticesinde 1884-1925 yılları arasında faaliyette olan şirketin Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısında önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Şirketin bu önemi sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayıp yargı alanında da etkisini hissettirmiştir. Ancak incelenen bu örnekten elde edilen bulgularda da olduğu gibi son karar merciinin ise devlet mahkemeleri olduğu ve davacı ile davalının bu mahkemelere başvurma hakkını kullanabildiği tespit edilmiştir. Şirketin bünyesinde çalıştırmış olduğu memurların kayıt dışı ekonomi girişimlerine karşı göstermiş olduğu tepki ise şirket ile hükümet çıkarları doğrultusunda olmuştur. Şirket ile hükümetin bu gibi dava süreçlerinde birlikte hareket ettiği tespiti yapılmıştır. Şirket ile hükümet arasında yargı alanında uyumun olduğuna dair mahkeme sürecinin 1 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanması yargının işlevi hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı yargı sisteminin işleyişi ile ilgili bu bağlamda bir değerlendirme yapılacak olunursa davanın 1 yıl gibi kısa bir süre içerisinde neticelenmesi yargı sisteminin işleyiş açısından herhangi bir aksaklığın olmadığı tespiti yapılabilir. Sabri

Bey'in suçunun tespit edilmesinin ilk anından itibaren başarılarından dolayı almış olduğu ödüllere rağmen görevden el çektilmesi şirketin yasadışı faaliyette bulunan çalışanlarına bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır.

Menbiç Kazası Reji Memurluğu'nda yaşanan bu dava sürecinde yasadışı faaliyetlerde bulunanların gerek şirket gerekse hükümet makamları tarafından cezalandırılması konusunda birlikte hareket edilmesi şirkette bu gibi yasadışı faaliyetlerin önünün alınması hedeflenmiştir. Bu hedefe dava sürecinin yaşanmış olduğu şubelerde ulaşılmıştır. Bu bağlamda örnek olarak ise Menbiç Reji Memurluğu'nda yaşanan bu dava sürecinden sonra zimmete para geçirme girişiminin gerçekleşmediği görülmektedir. Ancak imparatorluk genelinde bu gibi yasadışı faaliyetlerin yaşanmaya devam ettiği görülmektedir. Buna dair örnek olarak ise 1911-1912 yılları arasında Yabanabad Kazası Reji Memurluğu'nda yaşanan zimmet davası gösterilebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 28, Gömlek No:7.
BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 60, Gömlek No: 13.
BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 82, Gömlek No: 7.
BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355.
BOA. BEO. Dosya No: 851, Gömlek No: 63799.
BOA. BEO. Dosya No: 379, Gömlek No: 28388.
BOA. BEO. Dosya No: 125, Gömlek No: 9306.
BOA. BEO. Dosya No: 1917, Gömlek No: 143744.
BOA. BEO. Dosya No: 3538, Gömlek No: 265298.
BOA. HR. HŞ. İŞO. Dosya No: 166, Gömlek No: 31.
BOA, HR. İD, Dosya No: 290, Belge No: 50.
BOA. DH. MKT. Dosya No: 597, Gömlek No: 12.
BOA. DH. MKT. Dosya No: 1408, Gömlek No: 35.
BOA. DH. MKT. Dosya No: 2069, Gömlek No: 25.
BOA. DH. MTV. Dosya No: 21, Gömlek No: 14.
BOA. DR. İD. Dosya No: 304, Gömlek No: 34.
BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 60, Gömlek No: 48.
BOA. İ. DH. Dosya No: 1014, Gömlek No: 80014.
BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22.
BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75.
BOA. MV. Dosya No: 165, Gömlek No: 11.
BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27.
BOA, ŞD, Dosya No: 1522, Gömlek No: 10.
BOA. ŞD, Dosya No: 1521, Gömlek No: 17.
BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 29.
BOA. Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56.
BOA, Y. A. RES, Dosya No: 4, Belge No: 70.

Telif Eserler

- ARICANLI, T. (1998). 19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek, KEYDER, Ç., TABAK, F. (Ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım içinde* Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 131-142.
- ASLAN, D. (2005). Dünyada ve Türkiye'de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1): 1-24.

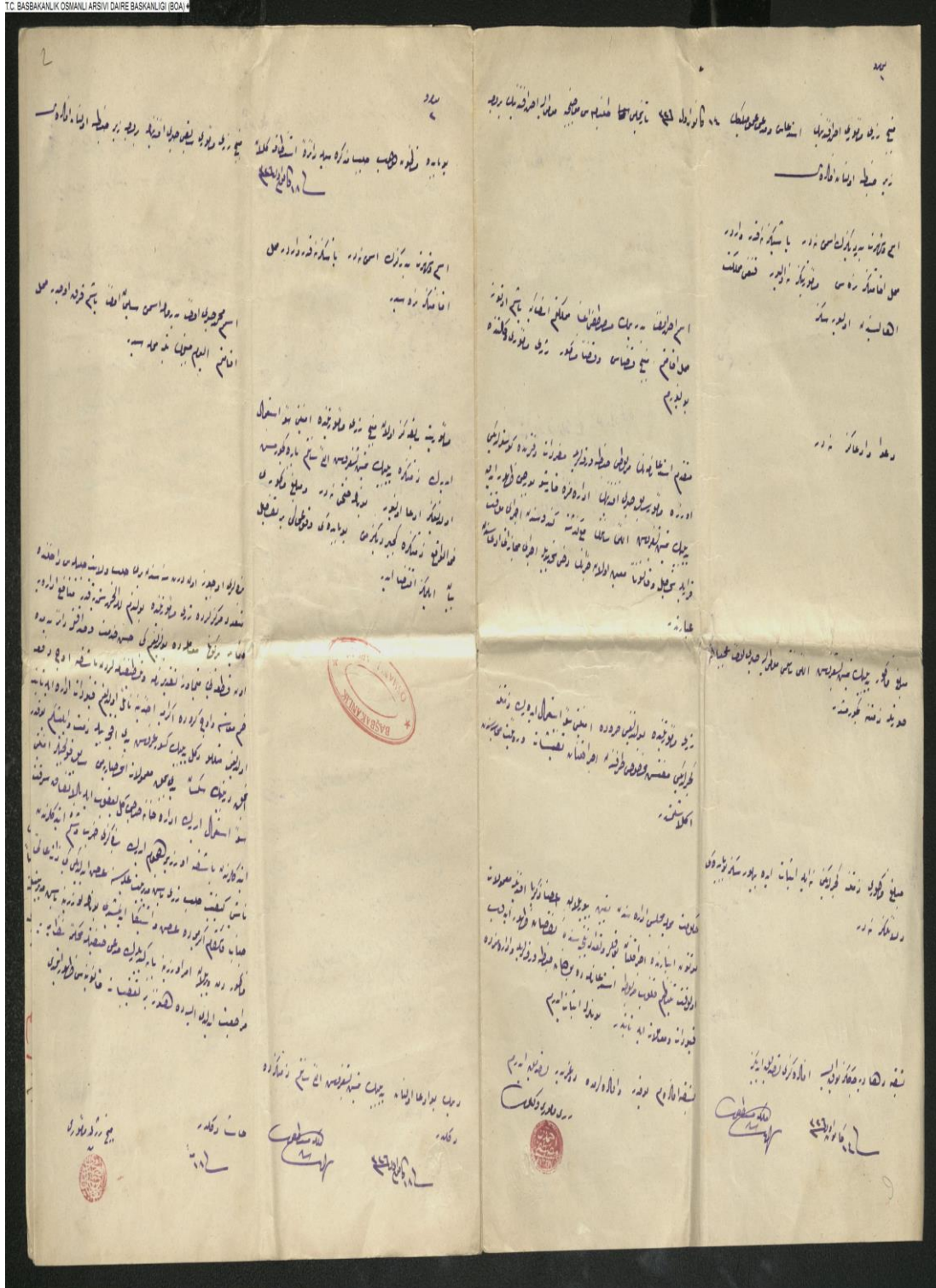
- AYGÜN, N. (2009) Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6(23): 41-76.
- BALKAN, İ. (2011). *Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütüncü Öldü Mü?*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- BAYDİLLİ, K. (2007). Nizam-ı Cedid, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (33), 175-178.
- BİNGÖL, S. (2005). Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-yi Mahakim'deki Üst Mahkeme Kararları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX(1): 19-38.
- BORATAV, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, Ankara: İmge Kitapevi.
- ÇAĞA, T. (2011). Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından Transit Geçen Ticaret Gemilerinden Alınacak Resimlere Dair, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 54(1-4): 221-236.
- DAĞ, M. (2021). Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(3): 1333-1344.
- DAĞ, M. (2021). XIX. Yüzyıl Sonlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Bayburt Reji Memurluğu Örneği (1888-1909), *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28: 444-471.
- DEMİR, İ. (2017). Montrö Sözleşmesi'ne Göre Alınan Geçiş Ücretleri (Resim ve Haraçlar), *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*, VIII: 61-70.
- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/41: 419-446.
- DIĞIROĞLU, F. (2007). *Memalik-İ Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi – Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- EKİNCİ, M. F. (2008). *Türkiye'nin Mali Tarihi*, İstanbul: Platin Yayınları.
- ERTEM, B. (2011). *Kaçakçılık ve Terör Sarmalında Tütün Savaşları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ELDEM, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- GENÇ, M. ÖZVAR, E. (2021). *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GÜRDAMAR, E. (2019). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün Politikaları. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- GÜNDÜZ, A. Y. (2012), Osmanlı Devleti'nin Ekonomi ve Dış Borç Politikası, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2): 1-23.
- GÖZCÜ, A. ÇAKMAK, F. (2014). *Osmanlı Toplumunda Tütün Merkezli Çatışma Alanı: Kolcular ve Ayingacılar. Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün (217-244)*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- GÖKDEMİR, O. (1994). *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- GÖKÇEN, A. (1994). 1296 (1879) Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2): 203-288.
- KARACAKAYA, R. ÖZDEMİR, H. vd. (2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- KARACA, A. (2007). Osmanlı İmparatorluğunda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni, GÜRSOY NASKALİ, E. (Ed.), *Tütün Kitabı içinde* İstanbul: Kitapevi, 56-85.
- KARAKÖSE, H. (2017). Halep'te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918 Yılları Arası), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51): 289-301.
- KENANOĞLI, M. M. (2007). Nizamiye Mahkemeleri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (33): 185-188.
- KESKİNKILIÇ, E. (1997). *Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışması, Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KOPAR, M. ve YOLUN, M. (2012). 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış, *History Studies International Journal Of History*, 4(1): 335-358.
- KÖKSAL, O. (1998). Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 9(9): 263-285.
- NESLİ, A. (2019). Tensikat-ı Adliyye: Mahkeme-i Temyiz Adlı Makale Bağlamında Mehmed Arif'in Temyiz Mahkemesi Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 1: 159-186.
- NOVİÇEV, A. D., (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çev. Nabi Dinçer), Ankara: Onur Yayınları.
- MERCİMEK, H. V. (2007). "Türkiye'de Tütün", GÜRSOY NASKALİ, E. (Ed.), *Tütün Kitabı içinde*, İstanbul: Kitapevi, 139-154.
- OKTAR, T., ALAN, M. M. (2018). Reji şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925), *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20): 28-38.
- OKTAR, T. (2007). "Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketinin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", GÜRSOY NASKALİ, E. (Ed.), *Tütün Kitabı içinde*, İstanbul: Kitapevi, 45-55.
- OĞUZ, Z. (2001), *Osmanlı Devleti'nin Genel Borçları (Düyun-ı Umumiye İdaresi)*, Ankara: Gökkuşuğu Kitabevi.
- ÖSEN, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği, *SÜTAD*, 38: 49-68.
- ÖZDEMİR, B. (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- ÖZCAN, M. (2011). *Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kurulması ve Osmanlı İktisadı Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

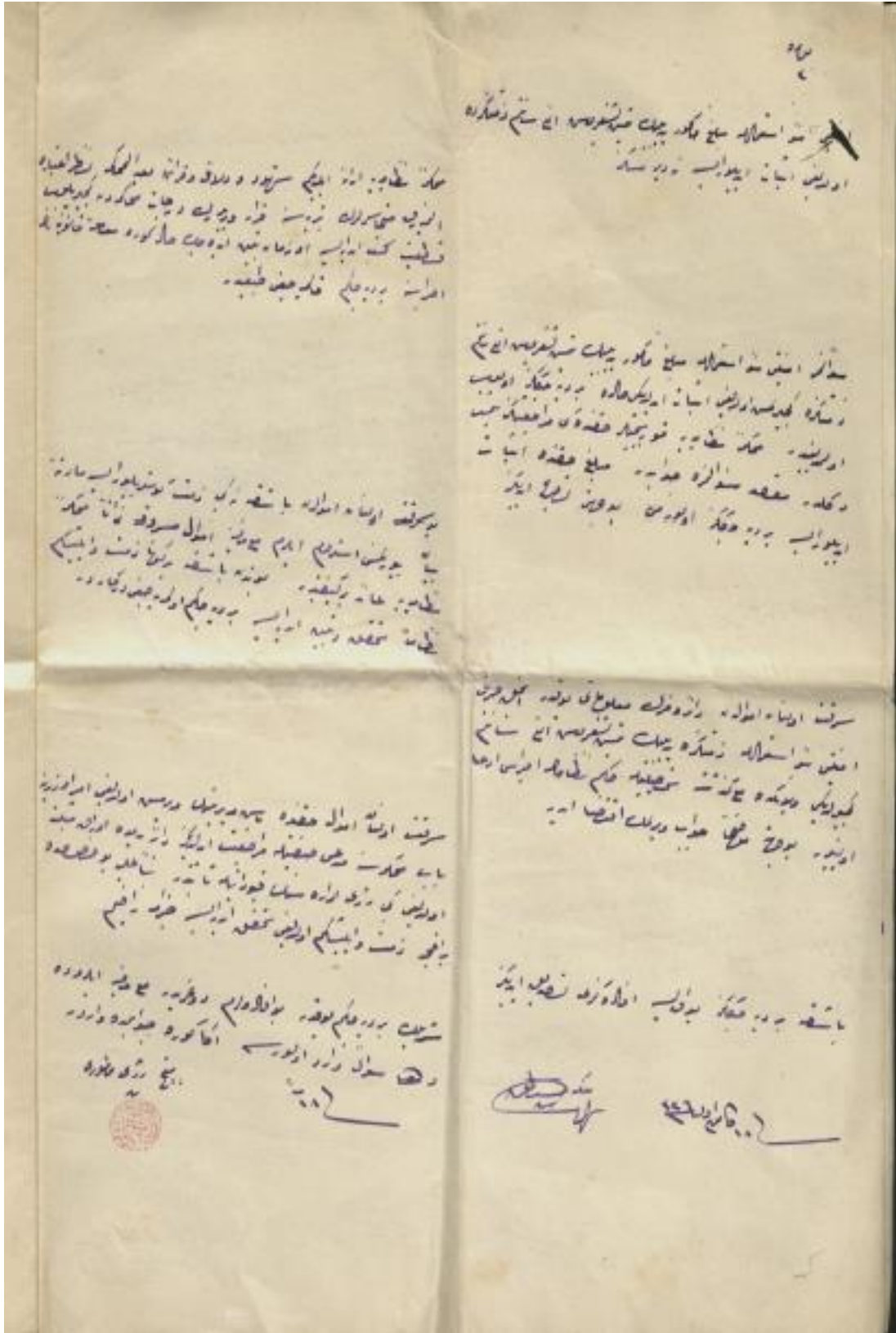
- ÖZTÜRK, M., GÜVENSEN, A., ALTAY, V., ALTUNDAĞ, E., (2014). Tütünün Botaniksel Özellikleri Hakkında Genel Değerlendirme, MERCİMEK, H. V., AKÇİÇEK, İ. W. (Ed.), *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün içinden*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 17-52.
- PAMUK, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- SEYDİOĞULLARI, M. (2010). Dünyada ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları, GÜRSOY NASKALİ, E. (Ed.) *Tütün Ve Tütün Kontrolü içinde*, İstanbul: AVES Yayıncılık, 3-20.
- TURAN, A. (2021). Osmanlı Devleti’nde Ceza Muhakemesine Dair Hukuki Bir Düzenleme: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ce Hazırlanan Muvakkat Talimatname (1869), *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(2): 1167-1211.
- TURİNAY, F. Y. (2021). 1879 Tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu (Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-u Muvakkatı) Üzerine Bir İnceleme, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1): 169-228.
- ÜSKÜL, Z. (2019). *Hüdavendigâr Vilayeti’nde Tütüncülük ve Reji İdaresi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- YAMAN ÖZTÜRK, M., ERTÜRK KESKİN, N. (2013). Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2: 91-118.
- YARDIMCI, E. (2017). *Osmanlı’nın Tütün Çıkmazı: Reji’ye Karşı Toplumsal Muhalefet (1883-1925)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- YAVUZ ERLER, M., EDİNSEL, K. Samsun’da Tütün Üretimi (1788-1919), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18): 230-247.
- YAVUZ, E. (2017). *Türk İktisat Tarihinde Erzincan (1923-1960)*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- YILMAZ, F. (2012). Tütün, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 42), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1-4
- YILGÜR, E. (2015). *Roman Tütün İşçileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- YURTOĞLU, N. (2018), Türkiye Cumhuriyeti’nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17): 81-116.
- YÜCESOY, A. A. (2017). Şuray-ı Devlet (1868-1876), *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2): 187-216.
- QUATAERT, D. (2017). *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direnişi 1881-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ekler

EK-1. Reji İdare vekili Ahmet Efendi ve Mehmet Sabri Bey'in vermiş olduğu ifadelerin arşiv belgesi ve metnin sadeleştirilmiş hali.

SD.02246.00027.011

Kaynak: BOA. ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27.

Menbiç Reji Memuru Ahmet Efendi'nin istidası ve Müdde-i Umumiliğinin 14 Kanunievvel 326 tarihli talepnameşi mucibince mumaileyh Ahmet Efendi'nin berveçhi zir zapt olunan ifadesi:

Soru: İsim ve şöhret, pederinizin ismi nedir, yaşınız ne kadar vardır, mahal-i ikametiniz neresidir, memuriyetiniz ne oluyor, hangi memleket ahalisinden oluyorsunuz?

Cevap: İsmim Ahmet Efendi, pederim Mustafa Ağa, memleketim İsfakiye (?), yaşım otuz, mahal-i ikametim Menbiç kazası ve kaza-ı mezkûr reji memurluğu vekâletinde bulunuyorum.

Soru: Dava ve iddianız nedir?

Cevap: Mütেকaddim istidanamenin merbut zapt varakalarıyla müfredat defterinde gösterildiği üzere memur-ı sabık Sabri Efendi'nin idaremize karşı borcu zuhur eden 7075 kuruş 50 santiminin kendisinden icra-i muvakkat kararıyla tahsil ve kanunen muayyen olan cezanın dahi kendisiyle icra-i mücazat iddiasından ibarettir.

Soru: Meblağ-ı mezbûr 7075 kuruş 50 santiminin merbutı Sabri Efendi acaba ne suretle zimmetine geçirmiştir.

Cevap: Reji memuriyetinde bulunduğum sırada emniyet-i suiistimal ederek zimmetine geçirildiği müfettiş mahsusu tarafından icra kılınan takibat ve ruiyyet muhasebesinden anlaşılmıştır.

Soru: Meblağ-ı mezkûr-ı zimmetine geçirildiğini ne ile ispat edebiliyorsanız bu babda ki deliliniz nedir?

Cevap: Hükümet Mahall-i Meclisi idaresinden tayin buyrulan aza Zekeriya Efendi'nin mamulat tütün ambarında icra kılınan yoklama ve ta'dadi neticesinde noksan zuhur edip ol vakit tanzim kılınıp merbut istidanamede bulunan zapt varakalarıyla ve idaremizde kuyudat ve muamelat ile sabittir. Bunlarla ispat ederim.

Soru: Başka daha diyeceğiniz yok ise ifadenizi tasdik ediniz. (14 Kanunievvel 326)

Cevap: Başka ifadem yoktur. İfadelerimi de tasdik ederim. (Reji Vekili Ahmet Efendi)

Bu babda manzun olup celb-i mezkûresiyle daire-i istintaka gelen Menbiç Reji Memuru sabık Sabri Efendi'nin berveçhi zir zapt olunan ifadesi (18 Kanunievvel 326)

Soru: isim ve şöhret, pederinizin ismi nedir, yaşınız ne kadar vardır, mahal-i ikametiniz neresidir?

Cevap: İsmim Mehmet Sabri Efendi, pederimin ismi Süleyman Efendi, yaşım kırk üçtür. Mahal-i ikametim el yevm Menbiç'in Tebe (?) mahallesidir.

Soru: Memuriyet-i sabıkanız olan Menbiç reji memuriyetinde emniyet-i suiistimal ederek zimmetinize 7075 kuruş 50 santim geçirmiş olduğunuz iddia olunuyor. Bunun sahihi nedir ve meblağ-ı mezkûr-ı mine'l-vaki zimmetinize geçirdiniz mi? Bu babdaki vukulu bir tafsil beyan eylemeniz iktiza eder.

Cevap: Bendeleri 314 senesinden beridir Halep Vilayet-i Celilesi dâhilinde müteaddit merkezlerde reji memuriyetinde buldum. Şimdiye kadar menaf-i idareye mukayyet bir güne muamelede bulunduğum gibi hüsn-ü hizmet ve sadakatle daireme de on kıtaya mütecaviz takdirname ve taltifnamelerden başka üç defa zam-ı maaş ve üç kere de ikramiye ahdine nail olduğumu kuyudat-ı idare ile sabit olduğu mesulü değil 7.000 kusur 7 akçe bile

zimmetimde yoktur. Ancak 4.087 buçuk muamelat-ı ihisariyemi sabık kolcular emniyeti suiistimal ederek idarehane Hacı Kamil Yakup ile bi'l-ittifak sirkat ettiklerinden başka üzerime hücum ederek bendenizi darp ettiklerinden naşi keyfiyet Halep Reji Başmüdüriyeti 'âliyesine arz eylediği gibi zatı 'aliyey-i cenab-ı kaymakama Ekrem Bey'e de arz ve iştiğa eylemişti. Bunun üzerine Başmüdüriyetin mezkûrdan verilen emir üzerine gidilerek müddei sıfatıyla mahkeme-i nizamiyeye müracaat eyledi ise de henüz bir takibat-ı kanuniyesi zuhur etmedi.

Soru: Demek bu iddia olunan 7.075 kuruş 50 santim zimmetinizde değildir. Suiistimalle meblağ-ı mezkûr 7.075 kuruş 50 santimin zimmetinizde olduğu ispat edebiliyor ise ne dersiniz?

Cevap: Mahkeme-i nizamiyeye irade eylediği şuhud ve delail ve kıraat bade'l-muhakeme nazar-ı itibara alınarak mütecasırların tebriyesine karar verilerek derecat-ı muhakemeden geçirilip katiyet kesip eder ise o zaman tebeyyün edecek hale göre muameley-i kanuniyenin icrasına bir diyeceğim kalmayacağı tabidir.

Soru: Emniyet-i suiistimalle meblağ-ı mezkûr 7.075 kuruş 50 santim zimmetinize geçirmiş olduğu ispat edildiği halde bir diyeceğiniz olup olmadığından muhakeme-i nizamiyeye sebepler hakkında ki müracaatınız sabit değildir. Maksad-ı sualimize cevaptır. Meblağ hakkında ispat ediyor ise bir diyeceğiniz olur mu? Bu ciheti tasrih ediniz.

Cevap: Bu sirkat olunan emvalden başka ne gibi zimmet gösteriliyor ise maddeten beyan buyurmasını istirham ederim. Mamafih emval-i masrufa zat-ı muhakeme-i nizamiyeye ait bir keyfiyettir. Bundan başka bir güne zimmet ve ilişkim nizam-ı tahkik ve tebeyyün eder ise bir diyeceğim olmayacağı derkardır.

Soru: Sirkat olunan emvalden dairemizin malumatı bu kadar açık sırf emniyet-İ suiistimalle zimmetinize 7.075 kuruş 50 santim geçirildiği ve bu kere kendisine tahsiliyle hükmü nizama icrası iddia olunuyor. Bu cihete mevzua cevap vermek iktiza eder.

Cevap: Sirkat olunan emval hakkında başmüdüriyetin vermiş olduğu emir üzerine bab-ı muhakemesine müddei sıfatıyla müracaat edildiğine dair yedinde evrak müsbet olduğu gibi reji idaresinin kuyudatıyla sabittir. Bina-i 'aliyye bu hususta bir akçe zimmet ve ilişkim olduğunu tahkik eder ise cezama razıyım.

Soru: Başka bir diyeceğiniz yok ise ifadenizi tasdik ediniz.

Cevap: Şimdilik bir diyeceğim yoktur. Bu ifadelerim doğrudur. Mamafih ileride daha sual var olur ise ona göre cevabımda vardır. Menbiç Reji Memuru Sabri (18 Kanunievvel 326).